

Rusların Gözüyle Türkler

İlyas Kemalöglü,

İstanbul, Kaknüs Yayınları, 2015, 220 sayfa, ISBN: 978-975-256-458-9

Sıla GÜNEY*

Rus tarihi ve Türk tarihi asırlar boyu birbirini etkilemiş ve hâlâ etkilemeye devam eden iki alandır. Ruslar, kendi tarihlerinde önem arz eden ve başlangıçtan günümüze kadar neredeyse her dönem ilişkide bulunduğu Türklere kendi kaynaklarında yer vermiş; ilerleyen dönemlerde de Türklere ilgili ayrıntılı incelemeler ve araştırmalarda bulunmuşlardır. Diğer cepheden baktığımızda, kıyaslama yaparsak Türklerin bu bağlamda Ruslarla ilgili çeşitli kaynakları ve araştırmaları oldukça kısıtlıdır, diyebiliriz. Konumuzla bağlantı kurabileceğimiz bir bilgiyi de bu noktada hatırlamak gerek: Dünyada

* Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Tarih Bölümü Lisans Öğrencisi, İstanbul, silaguneyy@gmail.com

Türkoloji çalışmaları denince akla ilk olarak Ruslar gelmektedir. Ruslar, Türkleri geçmişte olduğu gibi bugün de önemsemekte, tarihsel sürecin bilincinde hareket etmektedirler.

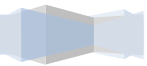
Türk tarihinin her döneminin net olarak araştırılabilmesi ve anlaşılabilmesi için başka milletlerin kendi dillerinde yazdıkları kaynaklara mecburuz. Bu kaynakların da tabii bir şekilde tamamen objektif olduklarını söylemek oldukça güçtür. Tarih biliminde kaynak ve metot bilgisinin yanında kaynağı anlamamanın önemi burada ortaya çıkmaktadır. Kaynakları anlama, eleştirel gözle bakabilme ve yorumlama noktasında *Rusların Gözüyle Türkler* yol gösterici bir çalışma olarak nitelendirilebilir. İlyas Kemaloğlu, eserinde Türk-Rus ilişkilerinin başlangıcından günümüze kadar genel bir tarihçesini verirken, Rusların Türklerle ilgili oluşturdukları kaynaklara değinmekte; bu kaynaklar aracılığıyla oluşturulan Türk algısını tüm yönleriyle, eleştirel olarak değerlendirmeye çalışmaktadır.

Eser; “Ön söz” ile başlamakta “Türk-Rus Münasebetlerinin Başlangıcı ve Türklerle İlgili İlk Algının Oluşumu”, “Rusya Üzerindeki Altın Orda Hâkimiyeti”, “İdil’in Volga’ya Dönüşmesi”, “Başlangıçtan I. Petro Dönemine Kadar Rus Kaynaklarında Osmanlı”, “Büyük Petro ve Katerina Dönemi Rus Kaynaklarında Osmanlı”, “XIX. Yüzyıl Rusyası’nda Türk Algısı”, “XX. Yüzyılda Rusların Türklere Bakışı” şeklinde yedi ana bölümden sonra “Sonuç”, “Kaynakça” ve “Dizin” kısmı ile sona ermektedir.

Yazar, eserinin ön sözüne Rus-Türk münasebetlerinin 90. yıl dönümü (Moskova Antlaşması) veya 500. yıl dönümü (Osmanlı- Rus münasebetlerinin başlangıcı) gibi tarihlendirmelerin tarih biliminde sıkça yapıldığını; ancak bu münasebetlerin geçmişinin daha çok eskiye dayandırılması gerektiğini belirterek başlamıştır: “*Ruslar ve ataları olan çeşitli Slav boyları, tarih sahnesine çıkmalarıyla beraber Avar ve Hazarlar, daha sonraki dönemlerde Peçenek, Kıpçak ve İdil Bulgarları gibi Türk devlet ve boylarıyla yana yana yaşarken aralarında çok sayıda savaş da gerçekleşti.*”

Rusların ilk kayıtları olan, manastırlarda kaleme aldıkları yıllıklarda Türk devlet ve boyları yer almaktaydı. Bu husus, tanıtımını yapacağımız kitabın başlangıç noktasını oluşturan önemli bir detaydır. Türkler, her ne kadar tarih sahnesinde yer almalarından itibaren başlangıçta yazılı kaynak bırakma konusunda yetersiz olsalar da savaş halinde oldukları, ilişkide buldukları ya da aynı coğrafyalarda yer aldıkları toplumların, devletlerin kaynaklarında ele alındılar. Bu onların diğer devlet ya da topluluklar için bir önem ya da tehlike arz etmelerinden kaynaklanmaktadır.

İlyas Kemaloğlu; çalışmasında Rus yıllıklarını, Rus elçi, tüccar ve seyyahların rapor ve hatıralarını, Rus devlet adamlarının hatıra ve Türkiye ile yaptıkları açıklamalarını, Türk-Rus savaşlarına katılan Rus askerlerinin anılarını, Rus konsolos ve askerî ajanlarının raporlarını, diplomatik yazışmaları, Rus edebî eser ve destanlarını, farklı dönemlerde Rus entelektüellerinin Türklerle ilgili kaleme aldıkları eserleri kullanmıştır. Kullanılan kaynak çeşitliliği eserin önemini arttıran bir unsurdur. Bu kaynaklardan bir kısmının yazarın kendisi tarafından Türkçeye tercüme edilerek neşredildiğini de belirtmek gerekir.

Eserin her bir ana bölümünün giriş kısmında o bölümde yer verilecek olan kaynaklardan küçük pasajlar bulunmaktadır. Bu pasajlar, dikkat çekici ve konuya hazırlayıcı niteliktedir. Ayrıca bölümlerde yer verilen tüm metinlerin hangi kaynaktan alındığı sayfa altlarında numaralandırılarak dipnot şeklinde verilmiştir. Eserin birinci bölümünde Rusların ataları olan Slavların Türk boyları ile karşılaşması sonucu Rusların ilk yazılı kaynakları olan letopislerde (yıllıklarda) olumsuz bir şekilde ve genellikle “pis, alçak, adi” olarak nitelendirildiği belirtilmiştir. Kemaloğlu, bu nitelendirmenin ve yaklaşımının gayet tabii bir durum olduğunu şöyle açıklar: “Çünkü Ruslar, bu sözlerle özgürlüklerini sınırlandıran, hükümdarlarını öldüren ve nihayet devletlerinin zayıflayıp parçalanmasına sebep olan en önemli düşmanlarını tasvir ediyorlardı.”

Ruslar başlangıçta özellikle Kıpçaklar ile en fazla münasebette bulunmuş ve Kıpçakların Rus yıllıklarında tasvir ediliş şekli de oldukça olumsuz olmuştur: “Kıpçaklar ise atalarının kanunlarını devam ettirmektedirler: kan akıtıyorlar, bununla övünüyorlar, leş ve her türlü pisliği, sıçan ve tarla sincabı yiyorlar. Üvey anneleri ve kayınbiraderlerinin eşleriyle yatıyorlar, atalarından alan diğer kötü gelenekleri de devam ettiriyorlar.” Yazar, Kıpçakların bu kadar olumsuz tasvir edilmesinin altında Kiev Rusyası’nın yıkılışına neden olmalarının yattığını belirtmiştir.

Eserde Rus yıllıklarından başka Rusların Türk algısını işaret eden edebî metin örnekleri olan destanlara yer verilmiş olması da eserin bir başka dikkat çekici tarafıdır. Tarih ve edebiyat kaynaklarının bir arada irdelenerek dönemin zihniyetini anlamaya çalışmanın faydalı olacağı bir gerçektir. Rusların en önemli destanlarından biri olan *Slovo o Polku İgorëve (İgor Bölüğü Destanı)* bu anlamda oldukça dikkat çekicidir. Knez İgor, Kıpçaklara karşı çıktığı seferde Kıpçak ordusuna yenilmesine ve hatta esir düşmesine rağmen destanda büyük bir kahraman olarak resmedilmiş ve bu konu dramatik bir şekilde anlatılmıştır. Destanda Kıpçaklar “şeytan çocukları” iken yenilen Ruslar “cesur Rus evlatları” olarak görülmektedir. Yazar, destanda Türklerin bu şekilde tasvirinin, Türklerle ilgili olumsuz yargıların oluşmasının da başlangıcını teşkil ettiğini düşünmektedir: Destan, sürekli gündemde olmuş ve nesilden nesile yayılarak devam etmiş ve bu şekilde menfi yaklaşım da artmıştır.

Rusların Hristiyanlığı kabulünden sonra Türkler hakkında kullandıkları nitelendirmelerin de değişmesi dikkati çekmektedir:

“Bulgarların İslamiyet’i, Rusların da Hristiyanlığı kabul etmesiyle birlikte Rus kaynakları, Türk boyları için yeni sıfatlar da kullanmaya başladılar. Nitekim Kıpçaklar kaynaklarda yalnızca “pis, adi, alçak” olarak nitelendirilirken İdil Bulgarları için “günah bilmez, Allah’tan korkmayan” anlamındaki “neçestivıy” sıfatı kullanıldı.”

Eserin ikinci bölümünde 2.5 asır Rusya üzerinde hakimiyetini sürdüren Altın Orda Türk devletinin knezlikler coğrafyasında yükselen Moskova Rusyası’na yaptığı siyasi, dinî, askeri, devlet yapısı, ekonomi, diplomasi, kültür, dil vb. alanlarda etkileri aktarılmış; bu etkinin neticesinde Moskova

Rusyası'nın kısa sürede Avrupa'nın en güçlü devletlerinden birine dönüşmesi süreci işlenmiştir. Ancak dönemin Rus kaynakları Altın Orda'nın bu hizmetlerini görmezden gelmiş; Altın Orda “barbar bir devlet” olarak yansıtılmıştır. İlyas Kemaloğlu, kaynaklara yansıyan bu tavrın eleştirisini şu şekilde açıklamaktadır: “*Rus tarihçilerinin ileri sürdüğü gibi Altın Orda sadece yakıp yıkan ve Rusya'nın gerilemesine sebep olan bir devlet olsaydı Rusya'nın XVI. Yüzyılda Avrupa'ya şaşırtması ve Bayezid'in ciddiye alacak bir devlet olması mümkün olmazdı.*”

Ayrıca kaynaklarda, Altın Orda'dan kurtulmanın yolunun Hristiyanlığın öngördüğü yola dönmekle mümkün olacağı belirtiliyordu. Bu noktada, yazarın tespitleri oldukça önemlidir: “*Böylece Rus halkının benliğinde Hristiyanlığın birleştirici ve belirleyici bir husus olarak kalmasında Altın Orda hâkimiyetinin önemli rol oynadığını söylemek gerekmektedir.*”

Yazar, Rusların özellikle Sovyet rejimi döneminde tarihinin bu döneminden rahatsız olduklarını ve bu dönemde Altın Orda'nın 2.5 asırlık dönemini görmezden gelerek oluşturdukları okul tarih kitaplarından da bahsetmektedir. Bu da SSCB döneminde oluşturulmaya çalışılan tarih algısını göstermesi açısından önemlidir.

Eserin üçüncü bölümünde Rusların Altın Orda'nın parçalanmasıyla kurulan hanlıklara karşı yaklaşımı incelenmiştir. Rusların hanlıklarla ilgili tasvirlerine bakıldığında mirasçılardan “kötü” ve “barbar”, hanların da “pis”, “kötü kalpli”, “kan içici olarak nitelendirildiği görülmüştür. Yazar, bu tasvirlerin başka şekilde olabilmesinin mümkün olmadığını yine aynı sebepleri öne sürerek vurgulamaktadır. Bu süreçte dengeleri değiştiren olay ise 1552'de Kazan'ın, 1556'da da Astrahan'ın Ruslar tarafından ele geçirilmesidir. Bu olay sonrası Rusların dikkatlerini Orta Asya, Kafkasya ve Sibiryaya doğru yönlendirdiklerini ve ele geçirdikleri bölgelerde Ruslaştırma ve Hristiyanlaştırma faaliyetlerine başladıklarını belirten yazar, Rusların bu duruma resmî bir dayanak da bulduklarını belirtmiştir: *bu bölgelere medeniyet götürme*. Bu resmî dayanak altında yapılanlar, belki de bugün Rusya'nın Rusya olmasını sağlayan ana sistemdir. Rusların Türk dünyasını sömürgeleştirmek ve elde tutmak adına yaptıkları da bu bağlamda değerlendirilebilir. Bu bölümde yer alan şu cümleler Sovyet tarihçilerinin politikasını göstermesi yönüyle dikkati çekmektedir:

“*Sovyet tarihçilerine göre Altın Orda ve Kazan Hanlığı halkı, kendi devletlerinde baskı altında kalmış, Rusların bu devletlerle mücadelelerinde onlarla birlikte hareket etmiş ve neticede ortak düşmanı mağlup etmişlerdir. Yine Sovyet tarihçilerine göre Ruslar, bölgedeki Türk halkları düşmandan kurtararak himaye altına almış ve her alanda ilerlemelerini sağlamışlardır.*”

Bu bölümde eserin kapak fotoğrafından da bahsetmek gerekir. Fotoğrafta Rusya'nın en önemli simgelerinden biri olan St. Basil Kilisesi yer almaktadır. Moskova Kızıl Meydan'daki bu kilise, 1552'de Kazan Hanlığı'nın mağlup edilerek yıkılması şerefine IV. İvan tarafından inşa ettirilmiştir.

Ruslar ve Türkler açısından dengelerin değiştiği bir dönemin simgesi olan bu yapının kapak olarak kullanılması ilgi çekici bir detay olmuştur.

Dördüncü bölümde Rus kaynaklarında Osmanlı konusu ele alınmıştır. Rus kaynaklarında Osmanlı Türkleri adı ayrıntılı olarak ilk kez İstanbul'un fethi dolayısıyla geçmektedir ve Rus yıllıklarında bu olay ayrı başlık (O Vzyatii Tsargrada / İstanbul'un Ele Geçirilişi Hakkında Hikâye) altında ele alınmıştır. Burada dikkati çeken husus, bu ve buna benzer hikâyelerde Osmanlı Sultanları "Tanrısız, lanetli, sinsi ve inançsız" olarak gösterilmesine karşılık Moldova Voyvodası İvan Peresvetov'un IV. İvan'a sunduğu arzuhalinde ve eserinde Sultan Mehmet'in ideal bir hükümdar olarak tasviri, övülen adalet ve devlet adamlığıdır. Petro ile birlikte bu dönemde Türk-Rus savaşlarının sayısının artmasının nedeni Rusların gücünün artması ve Osmanlı'ya karşı koyabileceklerini düşünmeleri şeklinde yorumlanmıştır. Rusların bu dönemde de Türklerden elçiler ve tüccarlar vasıtasıyla birtakım bilgiler elde ettikleri görölmektedir.

Beşinci bölümde Büyük Petro ve Katerina dönemlerinde Rusların Osmanlı algısı değerlendirilmiştir. Yazar, bu bölümde küçük bir örnekten yola çıkarak aslında eserin tümünde verilmek istenen ana mesajı bizlere iletiyor:

"İlginçtir ki, Ruslar Petro'ya hizmetleri dolayısıyla Büyük Petro derken, Türkiye'de bu hükümdar Deli Petro olarak bilinmektedir. Bunun sebebi, herkesin olayları ve şahsiyetleri kendi millî tarihi çerçevesinde değerlendirilmesidir. Bu olay, bizlere Rus kaynaklarındaki olumsuz Türk algısının sebebinin anlaşılmasını da aslında kolaylaştırmaktadır."

Petro döneminde Ruslar güçlenmeleri ile beraber düşmanlarını daha yakından tanımaya devam etmişler; bu dönemde ilk daimi Rus elçisi ve Türkçe eğitimi için Osmanlı Devleti'ne Rus öğrenciler göndermişlerdir. Yazar, "düşman" Osmanlı algısının devam ederken Rusların güçlendiği ve Osmanlı'nın da zayıflamaya başladığı bu dönemde Rus kaynaklarının *saldırıya geçtiklerini* belirtmektedir. Ünlü Rus bilim adamı Mihail Lomonosov'un sözleri bu noktada dikkate değerdir: *"şimdi senin övünge nliğin nerede? Küstahlığın nerede? Savaştaki direncin nerede? Kuzey bölgelerine öfken nerede? Ordunun kibirliği nerede?"*

Altıncı bölümde yukarıda bahsedilen yaklaşımın artarak XIX. yüzyılda devam ettiği görölmektedir. Artık Rusya Altın Orda sınırları ile yetinmeyerek hedefini başta İstanbul olmak üzere Bizans topraklarına çevirmiştir. Burada üzerinde durulması gereken husus, Rusların bu emellerini gerçekleştirme yolunda yaptıkları ve bunları kaynaklarına nasıl yansıttıklarıdır. Ruslar bu dönemde "Hristiyanları Osmanlı baskısından kurtarma" süreci başlatmışlar; tarihî ve edebî kaynaklarda Osmanlıları gayrimüslim tebaaya zulmeden, kilise ve din adamlarına zarar veren ve kötü davranan bir devlet ve halk olarak resmedilmişlerdir. Yani Rusların yine kendi siyasetine uygun bir şekilde kaynaklarına yön verdiğini ve bu politikanın da Rus şair ve yazarlar tarafından edebî eserlerle geniş

halk kitlelerine ulaştırıldığını söylemek mümkündür. Kaynaklarda “Hasta Adam” tabiri de Osmanlı’ya karşı bu dönemde kullanılmaya başlanmış ve bu tabir devletin yıkılış sürecine kadar kullanılmıştır.

Yedinci bölümde Birinci Dünya Savaşı sürecinde Türk-Rus ilişkileri kaynaklarda yer alan ifadelerle değerlendirilmiştir. Rusya’nın bu dönemde Osmanlı’nın siyasi, askerî, ekonomik yapısı hakkında bilgi sahibi olmak için özel askerî istihbarat ağı kurduğunu; buradan elde edilen raporların değerlendirilerek Rusya’nın işine yarayacak yayınlar ve haritalar oluşturulduğunu öğrenmekteyiz. Yazarın dönemle ilgili Rus arşiv belgelerine dayalı olarak yaptığı değerlendirmeler, Osmanlı’nın düştüğü durumu göstermesi açısından önemlidir:

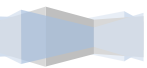
“Bu belgelerden XIX. Yüzyılın sonu ile XX. Yüzyılın başlarında Osmanlı’nın her açıdan zor bir dönem geçirdiği, hükümetin devlet yönetimi, ekonomi ve etnik kökenli sorunlarla karşı karşıya kaldığı, başta İngiltere olmak üzere Batılı ülkelerin bu sorunlardan istifade etmeye çalıştığı, Türklerin de en az Ermeniler kadar zor durumda olduğu, Ermeni çetelerin Ermenilere karşı izlenen siyaseti abarttıkları, çete üyelerinin özellikle Ermeni köylerine saldırarak suçu Türklerle Kürtlere atmaya çalıştıkları ve böylece Batılı devletlerin ve Rusya’nın müdahalesini sağlamaya çalıştıkları vs. anlatılmaktadır.”

Yine bu bölümde, dönemin önemli özelliği olarak her iki devletin (Osmanlı Devleti ve Çarlık Rusyası) yıkılışı ve yerlerine kurulan yeni devletlerin (Türkiye Cumhuriyeti ile Sovyetler Birliği) kendi çıkarlarına uygun bir şekilde işbirliğine gitmeleri konusu ele alınmıştır. Yazar, Atatürk’ün ölümüne kadarki süreçte Rus kaynaklarının Türkiye ve Türklerden olumlu olarak bahsettiğini belirttiği bu dönemi nadir görülen bir dönem olarak kaydeder. Lenin dönemindeki bu gelişmelerin değerlendirildiği cümleler şu şekildedir:

“Lenin’in Türkiye’ye dair yazdıklarından kendi ideolojisi ve Türkiye’yi de Komünist Bloku’na doğru çekme politikası çerçevesinde de olsa Türkiye’ye olan yaklaşımının son derece olumlu olduğu anlaşılmaktadır. İstanbul’un ve Boğazların Türklerin hakkı olduğunu dile getiren Lenin, eski Rus çarlarının politikaları ile İstanbul hayallerinin geride kaldığının altını çizmektedir.”

İosif Stalin’in Rusların İstanbul ve Boğazlara sahip olma hayalini canlandırmasıyla beraber kaynaklardaki bu nadir dönemin de sona erdiği görülmektedir. İlyas Kemaloğlu, Türkiye’nin 1952’de NATO üyeliğine girmesiyle Ruslar tarafından ABD’nin en önemli müttefiki olarak görüldüğünü, bundan sonraki süreçte Soğuk Savaş döneminde ve günümüzde de Türk-Rus ilişkilerinde bu algının izlerinin devam ettiğini belirtmiştir.

“Sonuç” bölümünde yazar, Türk-Rus ilişkilerinin gelişimini Rusların kaynakları üzerinden yaptığı değerlendirmelerle özet şeklinde vermiş, okuyucunun hafızasında konunun daha net bir biçimde algılanmasını sağlamıştır.

Rusların Gözüyle Türkler, Türklerin öteki tarafından değerlendiriliş ve kaynaklara yansıtılış biçiminin sorgulanması yönüyle tarih bilimine katkıda bulunabilecek mahiyette bir eserdir. Türk tarihi her dönemde başka devlet ve topluluklarının kaynaklarına konu olmuştur. Kaynaklarda yer alan bu ilişkiler değerlendirilirken eleştirel bakış açısı ve çok boyutlu düşünmek alana fayda sağlayacaktır. Tarih biliminde inceleme yaparken kaynağı anlamak ve doğru yorumlamak, belki de bu bilimin en zorlu süreçlerinden biridir. Ele aldığımız bu eser, bu anlamda ufuk açıcı olarak değerlendirilebilir.

